

Σειληνόν, ἐμπερικλείει ὁμως ἐν ἑαυτῷ ἄπειρον ἠθικὴν καλλονήν, καὶ ἄμωμον ψυχικὴν καθαρότητα. Ὅθεν ἡ ἐμφάνεια τοῦ Σωκράτους, εἰ καὶ ἐντεθραμμένον ἐν τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι, περιέχει ὁμως ἐν ἑαυτῷ καὶ στοιχεῖόν τι ἑκτακτον, δι' ὃ οἱ σύγχρονοὶ του δὲν δύνανται νὰ τὸν παρομοιάσωσι πρὸς ἄλλον τινὰ ἄνθρωπον χαρακτηρίζοντες αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀτόπον (1). διότι ὁ Ἕλληνας ὅστις ἀείποτε ἀπέβλεπεν εἰς τὴν πλήρη ἁρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ὅστις τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν εὕρισκεν εἰς τὴν πλαστικὴν συμφωνίαν τῶν δύο τούτων πλευρῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς δύναται νὰ λάβῃ χώραν αὐτῇ ἡ ἀσυμφωνία καὶ διάστασις μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐμφανείας του, διάστασις ἣτις δείκνυται ὅτε μὲν ὡς ἑλλειψὶς πνεύματος, ὅτε δὲ ὡς βιαία αὐτοῦ ὑπερεκχειρίσις. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην ἐποψίν ἢ συμπεριφορὰ καὶ οἱ λόγοι τοῦ Σωκράτους ἔχουσι κατὰ τὸ φαινόμενον πεζόν τι καὶ σχολαστικόν, ὅπερ ἀντίκειται εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου· ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν παρίσταται ὡς ἄμεσος ἀποκάλυψις ὑπερτέρας δυνάμεως, ὧν τὴν πηγὴν καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐθεώρει ὡς τι θεῖον, ὡς τι δαιμονιώδες ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκαλυπτόμενον. Καὶ πρὸς διασάφησιν τῶν λεγομένων ἠδυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν μαθητῶν του καὶ ἄλλα πλεῖστα παραδείγματα ἐκτὸς τῆς ἤδη μνημονευθείσης παραθέσεως τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ Σειληνοῦ, δι' ἧς ὑπεμφαίνεται ὅτι ἡ Σωκρατικὴ μεγαλοφυΐα μᾶλλον ἐκαλύπτετο ἢ ἐξεδήλουτο· οὕτω λ.χ. ἐξετάζων τί εἶναι ἀργία, εὕρισκε ὅτι οἱ πλεῖστοι ποιοῦσι τι· διότι καὶ οἱ παίζοντες τοὺς πεσσοὺς καὶ οἱ γελωτοποιοὶ ποιοῦσι τι· πλὴν πάντες οὗτοι, λέγει, ἀπρακτοῦσι· διότι ἠδύνατο νὰ πράξωσι τι καλῆτερον ἀπὸ ταῦτα· οὐδεὶς ὁμως εἶναι εὐκαιρὸς νὰ μεταβαίῃ ἀπὸ τὰ καλῆτερα εἰς τὰ χειρότερα· ἐὰν δὲ τις μεταβαίῃ κακῶς πράττει τοῦτο, ἐνῶ ἔχει ἀσχολίαν, (Ξεν. Ἀπομ. 6. Γ'. 10. 9) ἔνθα παρατηροῦμεν ὅτι ἐνδιατρίβει ἀποδεικνύων λεπτομερῶς πράγματα τετριμμένα καὶ γνωστὰ εἰς τὸν μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενον. Ἀλλαχοῦ λέγει (Πλ. Φαίδ. 230) ὅτι δὲν θέλει νὰ ὑπάγῃ εἰς περίπατον, διότι οὐδὲν διδάσκεται παρὰ τῶν δένδρων καὶ τῶν χωρίων, ἢ (Ξεν. Συμπ. 2.17) ὀρχεῖται μόνος ἐν τῇ οἰκίᾳ του, ἵνα γυμναζόμενος μᾶλλον ὑγιαίνῃ, ἐνθα ἐπικαλεῖται μάρτυρα τὸν Χαρμίδην ὅστις βεβαίως ὅτι ἰδὼν τὸ πρῶτὸν τὸν Σωκράτη ὀρχούμενον, τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγη, καὶ ἐφοβήθη μήπως ἐμαίνετο· ἀφοῦ ὁμως ἡ-

(1) Πλατ. Συμπ. 221. Πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις καὶ ἄλλα ἔχοι Σωκράτη ἐπαινέσαι καὶ θαυμάσια... τὸ δὲ μηδενὶ ἀνθρώπων ὁμοιον εἶναι μήτε τῶν παλαιῶν μήτε τῶν νῦν ὄντων τοῦτο ἄξιον παντὸς θαύματος... οἷος δὲ οὕτως γέγονε τὴν ἀτοπίαν ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὔροι τις ζητῶν, οὔτε τῶν νῦν οὔτε τῶν παλαιῶν.

κουσε τούς λόγους, ἔλθων καὶ αὐτὸς εἰς τὸν οἶκόν του δὲν ὤρχεϊτο μὲν διότι δὲν ἤξευρεν, ἀλλ' ἐχειρονόμει. Καὶ ὅτε ὁ Κέβης ἠρώτησε τὸν Σωκράτη κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τῆς ζωῆς του διατὶ ἀφοῦ ἐβλήθη ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐτόνισεν εἰς στίχους μύθους τινὰς τοῦ Αἰσώπου, ἐνῶ οὐδέποτε πρότερον ἐνησχολήθη εἰς σύνταξιν ποιημάτων, ὁ Σωκράτης ἐκφράζει τὴν δεισιδαίμονα ἀγωνίαν του, μήπως παρήκουσεν ἐνύπνιον τι ὅπερ ἐν τῷ παρελθόντι βίῳ φαινόμενον εἰς αὐτὸν ἄλλοτε ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ἐπανελάμβανε τὸ αὐτὸ παράγγελμα ὅπως ἀσχολῆται καὶ ἐργάζεται μουσικῆν· ἐνῶ αὐτὸς κατὰ τὸν παρελθόντα καιρὸν ὑπελάμβανε ὅτι τὸ ἐνύπνιον τὸν προτρέπει νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν φιλοσοφίαν, πλὴν τώρα πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, νομίζει ἀσφαλέστερον ν' ἀποπειραθῆ τὸ ἐνύπνιον μήπως διὰ τῆς μουσικῆς ἐνόει οὐχὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ τὴν ποίησιν. "Ὅθεν ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια παραδείγματα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Σωκράτους ἀποτελεῖ τι ἀποκλειστικὸν ἢ οὕτως εἰπεῖν ἀγροῖκον παχυλότητα ἀπέναντι τῆς λεπτότητος τῆς ἀττικῆς φιλοκαλίας καὶ χάριτος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ Πλατωνικῷ συμποσίῳ λέγει ὅτι οἱ Σωκρατικοὶ λόγοι φαίνονται κατὰ πρώτην ὄψιν πάνυ γελοῖοι καὶ ἀπαιδευτοί· διότι ἀναφέρει ὄνους φορτηγούς, καὶ χαλκέας, καὶ σκυτοτόμους, καὶ βυρσοδέψας, καὶ φαίνεται ὅτι λέγει πάντοτε τὰ αὐτὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου. Καὶ παρὰ Ξενοφῶντι δὲ διὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔλλειμμα ὀνειδίζεται (1). Ἀλλὰ μετὰ ταύτης τῆς φαινομενικῆς ἀπαιδευσίας καὶ παχυλότητος, συνάπτεται σύναμα καὶ ἡ οὕτως εἰπεῖν ὑπερπλεόνασις τοῦ πνεύματος, ἡ εἰς τὰ βάθη τῆς διανοίας ἐνεργοῦσα πνευματικὴ δύναμις τοῦ φιλοσόφου, ἣτις αἴφνης ἐξωτερικευμένη δὲν εὐρίσκει κατάλληλον μορφήν πρὸς ἐκδήλωσιν. Ὁ Σωκράτης ὅχι μόνον ἐπίστευεν ὅτι ἦν θεόθεν ἀπεσταλμένος, ὅτι διὰ τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς ἀσχολίας του ἐξυπηρέτει τὸ θεῖον, ἀλλὰ καὶ ἔτρεφεν ἰσχυρὰν πεποίθησιν ὅτι λαμβάνει ἀνωτέρας δαιμονίους ἐμπνεύσεις· ὅτι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰ ἄδηλα. Διὰ δὲ τοῦ δαιμονίου τούτου ὁ Σωκράτης δὲν ἐνόει προσωπικόν τι ὄν, ἄγγελον, σημεῖόν τι, ἀλλὰ φωνήν τινα ἐνδόμυχον, παρ' ἧς ἀκουσίως ἐδέχετο προαισθήματα, ἀποκαλύψεις, αἵτινες ὅμως οὐδέποτε ἀπέβλεπον φιλοσοφικὰ ἢ ἠθικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν ἢ βλάβην πράξεώς τινος, τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν ἐκβασιν ἐπιχειρήσεώς τινος.

Περὶ τοῦ δαιμονίου τούτου τοῦ Σωκράτους ἐρρέθησαν καὶ ἐγράφησαν πλεῖστα παρὰ τε τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων. Οἱ μὲν ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς τινα ἰδιαίτερον δαίμονα προσωπικῶς ὑφιστάμενον, ἐξ

(1) Ἀπομ. 1. 2. 37. Ὁ δὲ Κριτίας, ἀλλὰ τῶν δέ τοί σε ἀπέχεσθαι, ἔφη, δεήσει, ὦ Σώκρατες, τῶν σκυτέων, καὶ τῶν τεκτόνων, καὶ τῶν χαλκέων, καὶ γὰρ οἶμαι αὐτοὺς ἤδη κατετριφθαι διαθρυλουμένους ὑπὸ σοῦ.

εκείνων οὐς ἐδόξαζον οἱ ἀρχαῖοι, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐπὶ πολὺ ἐπεκράτησεν ἡ δοξαστικὴ αὕτη. Οἱ δὲ ἐξηγοῦσιν αὐτὸ διὰ τινος σωματικῆς του προδιαθέσεως εἰς ἔκστασιν πηγαζούσης ἐκ τῆς ὑποχονδρίας του ἢ μελαγχολικῆς αὐτοῦ κράσεως· οἱ δὲ διίσχυρίζονται ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς συνήθους εἰρωνείας του ἀπεκάλει δαιμόνιον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔμφυτον φρόνησιν καὶ πρόνοιαν, ἣτις τὸν διευκόλυνε νὰ ἐκφέρῃ εὐστόχους προεικασίας περὶ τοῦ μέλλοντος. Δὲν ἔλειψε δὲ καὶ τις ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων (Lelut. du Démon de Socrate 1856) ὅστις ἐπέχειρησε ν' ἀποδείξῃ, que Socrate était un fou· εἰς ἣν κατηγορίαν ἄλλως ὑπάγει καὶ τὸν Λούθηρον, τὸν Πασχάλην, τὸν Ρουσσώ, καὶ ἄλλους μεγάλους ἀνδρας. Οἱ δὲ τέλος πάντων ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ συνειδὸς αὐτοῦ, *son sens moral personnifié et transformé en moniteur divin* (Stapfer, Biographie universelle). Πλὴν τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδεὶς τῶν πραγματευσαμένων περὶ τοῦ Σωκρατικοῦ δαιμονίου διέλαβε περὶ αὐτοῦ μετὰ μείζονος φιλοσοφικῆς ἀκριθείας, καὶ εἰσέδυσεν εὐστοχώτερον εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ σημαίνομενον, ἢ ὁ Ἐγγελος, ἐξετάζων τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς Σωκρατικῆς προσωπικότητος. Ἴδου ὅθεν ἐν συνόψει αἰ περὶ αὐτοῦ σκέψεις τοῦ κορυφαίου τῶν τῆς Γερμανίας φιλοσόφων.

« Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑποκειμένου γινώσκει, ἀποφασίζει ἀφ' ἑαυτοῦ· ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο ἔλαβε παρὰ τῷ Σωκράτει μορφήν εἰδιάζουσαν. Τὸ δαιμόνιον ὅπερ ἀποφασίζει εἰσέτι ἐξωτερικεύεται, καὶ ὅμως εἶναι ὑποκειμενικόν. Τὸ δαιμόνιον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι ἡ δοξασία, ἡ πεποιθήσις του, ἀλλὰ τι ἄγνωστον. Ὁ Σωκράτης προτρέπεται ὑπ' αὐτοῦ, παρορμαῖται. Τὸ μαντεῖον εἶναι ἐνταύτῳ ὄχι ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ μαντεῖον. Εἶναι κείδος γνώσεως, ὅπερ δύναται νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ὡς μαγνητικὴ κατάστασις μεταξὺ ἄλλων περιστάσεων. Ἐν καταστάσει ψυχορραγίας, κἀσθενείας, καταληψίας, ἐνδέχεται νὰ συμβῇ ἵνα ὁ ἄνθρωπος γινώσκῃ συνδυασμοὺς μέλλοντας ἢ ἐνεστώτας, ἀπερ εἰς αὐτὸν εἰς τὴν συνήθη διανοητικὴν κατάστασιν παντάπασις ἀποκλείονται. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον, ὅπερ ἀναγκαίως ὤφειλε νὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτόν. Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τί ἀπετέλει τὸ οὐσιῶδες τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας Οἱ Ἕλληνες οὐδέπω προσδιωρίζοντο ὑπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς βουλήσεως. Ὁ στρατηγὸς ἢ ὁ λαὸς δὲν ἐβουλεύετο ἀφ' ἑαυτοῦ ὅ,τι συνέφερον εἰς τὴν πολιτείαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἄτομον ὡς πρὸς τὰ τῆς οἰκογενείας του. Οἱ μὲν Ἕλληνες συνεβουλεύοντο τὸ μαντεῖον (τοῦτο ἦτο τὸ ὑποκειμενικόν, τὸ ἀποφασίζον)· οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τὴν πτῆσιν τῶν πτηνῶν· παρετήρουν δὲ καὶ τὰ ἱερεῖα. Ὁ στρατηγὸς πρὶν ἢ συνάψῃ μάχην, ὤφειλε νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασίν του ἐκ τῶν σπλάγχων τοῦ ἱερείου, ὡς τοῦτο συχνάκις ἀπαντῶμεν εἰς τὴν τοῦ Κύρου ἀνάβα-

»σιν Ἡ στιγμή αὕτη εἶναι οὐσιώδης, ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἦτο ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ προσδιοριζόμενος, τὸ ὑποκείμενον οὐδέπω ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸ τὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ προσδιωρίζετο ὑπὸ τινος ἄλλου ἐξωτερικοῦ. Ὅθεν παντοῦ εἰσιν ἀναγκαῖα μαντεῖα, ἔνθα ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠγινώσκει ἑαυτὸν ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεξάρτητον, ἐπὶ τοσοῦτον ἐλεύθερον, ὥστε νὰ λαμβάνη ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς ἀποφάσεις του, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς ὑποκειμενικῆς ἐλευθερίας. Ταύτην δὲ καὶ ἡμεῖς ὑπονοοῦμεν λαλοῦντες σήμερον περὶ ἐλευθερίας, ἥτις οὐδέπω κείχεν ἀναπτυχθῆ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Ἀνήκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὅτι ἡμεῖς θέλομεν νὰ ἡμεθα ὑπεύθυνοι τῶν πράξεών μας· θέλομεν νὰ προσδιορίζομεθα ὑπὸ λόγων φρονήσεως, ὅπερ θεωροῦμεν ὡς τὸ ἀκρότατον. Οἱ Ἕλληνες οὐδέπω εἶχον τὴν συνείδησιν ταύτην τῆς ἀπειρίας.»

Ἄλλὰ τὸ Σωκρατικὸν δαιμόνιον ἴσταται ὡς μεθόριον μεταξὺ τοῦ μαντείου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πνεύματος· εἶναι τι ἐσωτερικόν, ἀλλὰ παρίσταται ὡς τι διακεκριμένον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, οὐχὶ ὡς ἡ ἰδία αὐτοῦ φρόνησις τὸ αὐθαίρετον. » Ἐκ τῶν προεκτεθεισῶν λοιπὸν Ἐγγελιανῶν σκέψεων συνάγεται ὅτι ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς τὸ Σωκρατικὸν πνεῦμα ἀποχωρεῖ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶναι εἰσέτι ἀνίκανον νὰ διαπλάσῃ ἐντελῶς τὸν βίον ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποκειμενικότητος· διότι εἰ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας παραλαμβάνεται ὡς ἡ μόνη ἀληθὴς ἀπέναντι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὸ ὑποκείμενον ὅμως οὐδέπω προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ λαμβάνη ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν πρώτην ἀφετηρίαν ἀπάντων τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ πράξεων, ὅθεν ταῦτα παριστάνονται ὡς ἀποτελέσματα ὑπερτέρας τινὸς ἐμπνεύσεως. Ὅθεν ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης καὶ τοὶ ἐπαναστρέφων εἰς ἑαυτὸν, καὶ τοὶ ὡς κέντρον τιθεῖς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑποκειμενικότητα, οὐδέπω ὅμως κέκτηται καθαρὰν ἰδέαν αὐτῆς, οὐδέπω ἐπεξεργάσθη αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς πλήρη ἠθικὴν καὶ ἐλευθέραν προσωπικότητα, διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ἡ ἐλευθέρη ὑποκειμενικότης τοῦ Σωκράτους δὲν θαρρεῖ εἰς ἑαυτήν, ὥστε νὰ παρίσταται κατὰ πᾶσαν ἐνδεχομένην περίπτωσιν ὡς ὁ ἀπόλυτος δικαιτητής, ἀλλὰ προκειμένου λόγου περὶ τινων πράξεων, περὶ τῆς σκοπιμότητος ἢ μὴ αὐτῶν, ἢ περὶ τῆς ἀγαθῆς αὐτῶν ἢ κακῆς ἐκβάσεως ἐνήργει πάλιν ὡς τυφλὸν ὀρμέμφυτον παριστανόμενον εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὴν μορφήν ἐξωτερικῆς τινος δυνάμεως θείας ἀποκαλύψεως.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους συνέχεται στενώτατα μετὰ τῆς προσωπικότητός του, μετὰ τοῦ βίου του: ὁ βίος καὶ ἡ φιλοσοφία του εἶναι δύο στοιχεῖα ἀναπόσπαστα τῆς ἐμφανείας του, διότι φιλοσοφῶν δὲν μεταρσιοῦται ἀπὸ τὴν ἐγκοσμίαν ὑπαρξιν εἰς τὴν καθαρὰν σφαῖραν τῆς διανοίας, ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασιν ἡ φιλοσοφία του δὲν ἀνεπτύχθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς σύστημα, οὔτινος τὴν σειρὰν κατὰ τάξιν ἐδί-

δαξεν. Ὁ Σωκράτης συνδιελέγετο ἀπλῶς μὲ ἀνθρώπους πάσης ἡλικίας, πάντος βαθμοῦ, πάσης τάξεως, σκοπὸν προτιθέμενος ὅπως ἐγείρη αὐτοῖς τὴν ὄρεξιν τῆς μαθήσεως, ὅπως τοὺς προτρέπη εἰς τὴν αὐτογνωσίαν, εἰς τὴν μετὰ λόγου ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς, μηδὲν ἑπαγγελλόμενος τὸν ἠθικολόγον, τὸν διδάσκον, ἀλλ' ἐλευθέρως συσχεπτόμενος καὶ συζητῶν μετὰ τῶν προαιρουμένων νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν συνδιάλεξιν ἐγκρίεται ὀλοσχερῶς ἡ λεγομένη *Σωκρατικὴ Μέθοδος*, ἧς τοὺς διαφόρους προσδιορισμοὺς ἀνάγκη νὰ διεξέλθωμεν ὅπως σχηματίσωμεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς κυριωδέστερας ταύτης πλευρᾶς τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

1^{ον} Ὁ Σωκράτης τείνων νὰ διεγείρη εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χρεῖαν τοῦ γενικοῦ, τοῦ λόγου, ζητεῖ πρῶτον νὰ ἐμπνεύσῃ δυσπιστίαν εἰς τὰς προϋποθέσεις, τὰς δοξασίας του. Ἄρχεται λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἀγνοίας. Ἡ ἄγνοια αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ἐκ τοῦ σκεπτισμοῦ πηγάζουσα ἄρνησις πάσης γνώσεως, διότι πρὸς ταύτην ἠθέληεν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ λόγου θεμελιουμένη ἠθικότης, ἀλλὰ σημαίνει μόνον τὴν προσωπικὴν κατάστασιν τοῦ φιλοσόφου καὶ τὴν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξεταζομένου (1). Τὸ συνδιαλεγόμενον πρόσωπον ἐκφράζει τὴν δοξασίαν του περὶ τινος ἀντικειμένου. Ὁ Σωκράτης τὸ ἐρωτᾷ πάντῃ ἀπροκατάληπτος· ὁ ἐρωτώμενος ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ, νὰ τὸν διδάξῃ. Ἐξ ἐκάστης δ' ὠρισμένης ἀπαντήσεως ὁ Σωκράτης δεικνύει ἐν αὐτῇ τῇ ἀπαντήσῃ ὅτι ἐμπεριέχεται τὸ ἀντίθετον. Ἄλλοτε δ' ἐξ ἐκείνων ἅτινα οἱ ἄνθρωποι δοξάζουσιν ὡς ἀληθῆ ἀφίνει αὐτούς νὰ προβῶσιν εἰς συνεπείας ἀντιφασκούσας πρὸς ἄλλας στερεὰς ἀρχὰς των. Ὅθεν ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενους, ὅτι οὐδὲν οἶδασιν ὡς ὠμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὅτι οὐδὲν οἶδε. Καὶ εἰς ταύτην τὴν ἄγνοιαν συνίσταται ἡ Σωκρατικὴ εἰρωνεία. Δι' ἧς δὲν πρέπει νὰ ἐννοῶμεν ἐκείνην τὴν πλαστὴν ἄγνοιαν, ἧτις ρίπτει τὸν ἄλλον εἰς ἀμηχανίαν, ἵνα καθυδύνηται εἰς τὴν πτώσιν του, ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόλυτον μηδένωσιν πάσης ἀληθείας, πάσης γενικότητος. Καὶ ὁ εἰρωνευόμενος γινώσκει ὅτι διὰ τῆς ἐκπαιδευθείσης διανοίας του, δύναται νὰ ἀναιρέσῃ πάντα προσδιορισμὸν, τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ δικαίου, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς κ.τ.λ. καὶ γινώσκει ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀυθαιρεσίας νὰ θέτῃ ἢ νὰ αἴρῃ τοὺς προσδιορισμοὺς. Ἀπεναντίας τὸ οὐσιῶδες τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Σωκράτης

(1) Ἄγονός εἰμι σοφίας, καὶ ὅπερ ἤδη πολλοὶ μοι ὠνείδισαν, ὡς τοὺς μὲν ἄλλους ἐρωτῶ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀποκρίνομαι περὶ οὐδενὸς διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν σοφόν, ἀληθὲς ὀνειδίζουσι· τὸ δὲ αἴτιον τούτου τόδε· μαιεύεσθαι με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν. (Θεαίτ. Πλατ. 150).

ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς γνώσεως, ἐλλείπων ἐπιστήμης ἢ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἀποτείνεται εἰς τοὺς ἄλλους ὅπως μάθη παρ' αὐτῶν ὅ,τι γινώσκουσιν· ἀλλ' ἐν τῇ ἀποπειρᾷ ταύτῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀναλύσεως ἐξελέγχει τὸ σαθρὸν τῶν ἰδίων αὐτῶν δοξασιῶν καὶ παραστάσεων.

2^{ον}. Οὕσης λοιπὸν τοιαύτης τῆς σημασίας τῆς Σωκρατικῆς ἀγνοίας, ἔγκειται ἀμέσως ἐν αὐτῇ ἡ ἀνάγκη τῆς ἄρσεώς της, ἡ ἔλλειψις τῆς ἀληθοῦς γνώσεως μετατρέπεται εἰς ἔρευναν, εἰς ἀναζήτησιν ταύτης. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἐξέτασις, ὡς ὀνομάζεται ἐν τῇ Πλατωνικῇ ἀπολογία, ἢ ἡ Μαιευτικὴ ὡς ἐν τῷ Θεαιτήτῳ (149), δηλ. ὁ Σωκράτης προτρέπει τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγόμενους διὰ τῶν ἐρωτήσεων του, νὰ ἐκθέσωσι τὰ διανοήματά των ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν δοξασιῶν των ἀποπειρᾶται ἵνα ἐξάρῃ τὸν ἐν αὐταῖς ἐγκρυπτόμενον λόγον, τὸν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων ἀγνοούμενον, ἵνα ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν ἐνυπαρχουσῶν δοξασιῶν, παραστάσεων, ἐμπειρικῶν γεγονότων ἐξάξῃ τὸ γενικόν. Ὁ Σωκράτης ὀρμᾶται ἐκ τινος συγκεκριμένης περιστάσεως, ἀποχωρίζει ἐκ ταύτης τὸ τυχαῖον, τὸ μεταβλητόν, καὶ ὑποδεικνύει τὸν λόγον, τὴν γενικὴν ἔννοιαν ἣτις ἐνταῦθα ὑποκρύπτεται, καὶ οὕτω ἐκφέρει γενικὴν τινα πρότασιν, γενικόν τινα προσδιορισμόν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ μέθοδός του πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ γενικοῦ, ἦν ἡ ἐπαγωγικὴ ὡς μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ ἐπαγωγή εἶναι ἐκείνη ἡ διανοητικὴ ἐργασία δι' ἧς ἐκ τινων ὁμοειδῶν ἀτομικῶν περιστάσεων ἐξάγομεν γενικὴν τινα ἀλήθειαν. Οὕτω π. χ. ἐρωτῶντες τίς ὁ λόγος ἢ τίς ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ δεικνύομεν ἐπὶ δεδομένων ἀτομικῶν περιστάσεων (ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου), τί ἐννοοῦσι δι' αὐτοῦ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐντεῦθεν συνάγομεν ὅτι ἡ γενικὴ ἔννοια συνίσταται εἰς ἐκεῖνο ὅπερ ἐνταῦθα περίσταται ὡς κοινὴ ἀρχὴ ἐφαρμοζομένη εἰς ὅλας ἐκεῖνας τὰς μερικότητας. Ἐπαγωγικὴ δὲ ἀπόδειξις γίνεται καὶ ὅταν προκειμένου ζητήματος ἂν ἰδιότης τις ἀνήκῃ εἰς πράγμα τι ἢ ὄχι, δεικνύηται ὅτι καὶ ἄλλα πράγματα τοῦ αὐτοῦ εἴδους μ' ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, ἔχουσι τὴν ἐν λόγῳ ἰδιότητα, ἐπομένως δὲ ἐντεῦθεν συμπεραίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ ἰδιότης πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἅπαν τὸ εἶδος, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ πρῶτον τὸ ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος ὑπαγόμενον.

Ἡ ἐπαγωγικὴ ἀπόδειξις ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὀρμᾶται ἐκ γνω-

(1) Δύο γὰρ ἐστίν, ἃ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τε ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γὰρ ἐστίν ἄμφω περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστήμης (Μετ. I. 6. 3). Ἐπαγωγή ἢ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος· ἐστὶ δ' ἢ μὲν ἐπαγωγή πιθανώτερον καὶ σαφέστερον καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμότερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν, ὁ δὲ συλλογισμὸς βιαστικώτερον καὶ πρὸς τοὺς αἰτιολογικούς ἐναργέστερον.

στῶν γεγονότων, ἐκ κοινῶν παραστάσεων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωκράτης ἤρθετο ἐξεπίτηδες τὰ παραδείγματά του ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου, σκωπτόμενος διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐναντίων του, ὅτι ἀπαύστως διαθρυλεῖ σκυτεῖς καὶ τέκτονας καὶ χαλκεῖς (1). Ἄς μὴ ἀπαιτήσωμεν ὅμως παρὰ τοῦ Σωκράτους καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐπαγωγῆς, ἢ τῆς ἐννοίας τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, διότι οὐδέπω εἶχε φιλοσοφικὴν γνῶσιν τῶν τύπων τῆς διανοίας, διότι ἡ μεθοδολογικὴ του ἐνέργεια δὲν συνίστατο εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τινὰ προσωπικὴν δεξιότητα, μήπω ἀναχθεῖσαν εἰς ἐπιστήμην τῆς λογικῆς· τὸ μόνον ὅπερ ὁ Σωκράτης ἐξέφρασε μετ' ἀκριβοῦς ἐπιγνώσεως εἶναι ὅτι πρέπει τὰ πάντα νὰ ἐπανάγονται εἰς τὸν λόγον των, ἀλλὰ τὸν τρόπον τῆς ἐπαναγωγῆς ταύτης, τοὺς λογικοὺς κανόνας αὐτῆς, δὲν εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ ἐπεξεργασμένους εἰς θεωρίαν, εἰς σύστημα.

Μεταβαίνοντες δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς μεθόδου του ἧτις εἶναι ἡ κυριωτέρα βάσις καὶ τὸ πρῶτιστον ἐλατήριον τῆς ὅλης διδασκαλίας του εἰς τὸ ἐμπεριεχόμενον, ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς πρῶτον καὶ κατόπιν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας του, βλέπομεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐκπληρῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ ἐπιζητεῖ ἀπαύστως τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, τὴν γνῶσιν τῆς τῶν πραγμάτων οὐσίας. Ἡ ἰδέα τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, συνωδᾷ πρὸς τὴν μέθοδόν του. Ἀλλὰ πῶς ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀληθῆ ταύτην γνῶσιν; Τὸ μέσον, δι' οὗ ἀποκτᾷ ἀληθῆ καὶ βάσιμον γνῶσιν, εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη ἡ μετὰ λόγου γνῶσις τῶν ὄντων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς ἀφηρημένας καὶ ἀπροσδιορίστους δοξασίας περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν ιδιοτήτων των, δὲν πρέπει νὰ νοῆ καὶ νὰ κρίνῃ ἀσαφῶς καὶ τυχαίως· ὀφείλει ἀπεναντίας νὰ γινώσκῃ τί εἶναι ἕκαστον ὄν, καὶ ἢ εἰς τι ὄν ἀπονεμομένη ιδιότης· ὅταν γινώσκῃ τις, τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν, τότε μόνον δύναται νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸ κατηγορούμενόν τι ἢ καὶ νὰ τὸ μεταχειρισθῇ πρακτικῶς· ὅταν γινώσκῃ τις τί εἶναι αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ ιδιότης, τότε μόνον δύναται νὰ τὴν ἀναφέρῃ εἰς τι ὄν, καὶ οὕτω νὰ σχηματίσῃ κρίσιν περὶ αὐτοῦ. Οἱ μὴ γινώσκοντες, ἔλεγε, τί εἶναι ἕκαστον τῶν ὄντων, ἐπόμενον εἶναι οἱ τοιοῦτοι ν' ἀπατῶσι καὶ τοὺς ἄλλους διὰ τῶν ἐσφαλμένων δοξασιῶν των. «Σωκράτης τοὺς μὲν νεῖδῶτας, τί ἕκαστόν εἴη τῶν ὄντων, ἐνόμιζε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν ἐξη-» γεῖσθαι δύνασθαι· τοὺς δὲ μὴ εἰδῶτας, οὐδὲν ἔφη θαυμαστὸν εἶναι «αὐτοὺς τε σφάλλῃσθαι καὶ ἄλλους σφάλλῃν· ὧν ἕνεκα σκοπῶν σὺν

(1) Γοργ. Πλ. 490. Καλλικλῆς· ὡς αἰεὶ ταῦτά λέγεις, ὦ Σώκρατες. Σωκρ. οὐ μόνον γε, ὦ Καλλίκλεις, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν. Καλλ. Νῆ τοὺς θεοὺς ἀτεχνῶς γε αἰεὶ σκυτέα τε καὶ κναφέας καὶ μαγεῖρους λέγων καὶ ἱατροὺς οὐδὲν παύει, ὡς περὶ τούτων ἡμῶν ὄντα τὸν λόγον.

»τοῖς συνοῦσι, τί ἕκαστον εἶη τῶν ὄντων, οὐδὲ πώποτ' ἔληγε» (Ξεν. Ἄπ. Β.δ'. Κεφ. 5'.) "Ὅστις γινώσκει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς ιδιότητες τῶν ὄντων προφυλάττεται τοῦ νὰ θεωρῆ ὡς ταῦτὰ τὰ μάλιστα διάφορα ὄντα ἐνεκὲν τινῶν ὁμοιοτήτων. «Ἐκεῖνος γὰρ (ὁ Ἀναξαγόρας) »λέγων μὲν τὸ αὐτὸ εἶναι πῦρ καὶ ἥλιον, ἠγνόει ὡς τὸ μὲν πῦρ οἱ ἄνθρωποι ῥαδίως καθορῶσιν, εἰς δὲ τὸν ἥλιον οὐ δύνανται ἀντιβλέπειν, »καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενοι, τὰ χρώματα μελάντερα »ἔχουσιν, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρός οὐ ἠγνόει δέ, ὅτι καὶ τῶν ἐκ γῆς φουμένων ἄνευ μὲν ἡλίου αὐγῆς οὐδὲν δύναται καλῶς αὔξασθαι ὑπὸ δὲ »τοῦ πυρός θερμαινόμενα πάντα ἀπόλλυται· φάσκων δὲ τὸν ἥλιον διά»πυρον εἶναι, καὶ τοῦτο ἠγνόει, ὅτι λίθος μὲν ἐν πυρὶ ὦν οὔτε λάμπει, »οὔτε πολὺν χρόνον ἀντέχει· ὁ δὲ ἥλιος τὸν πάντα χρόνον πάντων »λαμπρότερος ὦν διαμένει» (Ἄπ. Δ'. Ζ'. ξ'.) ἢ νὰ θεωρῆ ὡς διάφορα ὄντα ταῦτὰ ἐνεκὲν φαινομενικῶν διαφορῶν· «σύ δ' οἶει, ἔφη, ἄλλο μὲν »ἀγαθόν, ἄλλο δὲ καλὸν εἶναι; οὐκ οἶσθ', ὅτι πρὸς ταῦτὰ πάντα »καλά τε καὶ ἀγαθὰ ἐστὶ; πρῶτον μὲν γὰρ ἡ ἀρετὴ οὐ πρὸς ἄλλα »μὲν ἀγαθὸν πρὸς ἄλλα δὲ καλὸν ἐστίν.» κ.τ.λ. (Ἄπ. γ'. 8. 5. 6.) Μόνον ὁ γινώσκων, τί εἶναι πράγματι ἡ ἢ ἡ ιδιότης τοῦ δὲν περιπίπτει εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ λαμβάνη ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ τυχαῖα ἢ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῶν ὄντων. «Δοκεῖ οὖν σοι δυνατόν »εἶναι δημοκρατίαν εἰδέναι, μὴ εἰδότα δῆμον; μὰ Δί', οὐκ ἔμοιγε. »καὶ τί νομίζεις δῆμον εἶναι; τοὺς πένητας τῶν πολιτῶν ἔγωγε· καὶ »τοὺς πένητας ἄρα οἶσθα; πῶς γὰρ οὐ; ἄρ' οὖν καὶ τοὺς πλουσίους »οἶσθα; οὐδὲν δὴ ἤττον ἢ καὶ τοὺς πένητας. Ποίους δὲ πένητας »καὶ ποίους πλουσίους καλεῖς; τοὺς μὲν, οἶμαι, μὴ ἰκανὰ ἔχοντας, »εἰς ἃ δεῖ τελεῖν πένητας, τοὺς δὲ πλείω τῶν ἰκανῶν, πλουσίους. . . . »Οὐκοῦν, ἔφη ὁ Σωκράτης, εἶγε ταῦτα οὕτως ἔχει, τοὺς μὲν τυράν»νους, εἰς τὸν δῆμον θήσομεν, τοὺς δὲ ὀλίγα κεκτημένους, ἴαν οἰκο»νομικοὶ ὦσιν, εἰς τοὺς πλουσίους. Καὶ ὁ Εὐθύδημος ἔφη ἀναγκάζει »με καὶ ταῦτα ὁμολογεῖν δηλονότι ἡ ἐμὴ φαυλότης, καὶ φροντίζω »μὴ κράτιστον ἢ μοι σιγᾶν» (Ξ. Ἄπομ. δ'. Λζ'. καὶ ἐφ.) ἢ δὲν περι»πίπτει εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ ἀπονέμη ἀπολύτως εἰς τὰ ὄντα ιδιότη»τας, αἵτινες ἀνήκουσι μόνον εἰς αὐτὰ σχετικῶς καὶ ὑπὸ τινος ὄρους (αὐτόθι Γ'. 8. 7.) «Λέγεις σύ, ἔφη, καλά τε καὶ αἰσχροῦ τὰ αὐτὰ εἶ»ναι; καὶ νῆ Δία ἔγωγ' ἔφη, ἀγαθὰ τε καὶ κακά. Πολλάκις γὰρ τό»γε λιμοῦ ἀγαθόν, πυρετοῦ κακόν ἐστὶ καὶ τὸ πυρετοῦ ἀγαθόν, λιμοῦ »κακόν ἐστὶ.»

Ὁ γινώσκων ὅμως τοὺς λόγους τῶν ὄντων, σχηματίζει ὀρθὴν ἔννοιαν αὐτῶν καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ βασίμους κρίσεις, δηλ. ν' ἀπονεύμῃ εἰς αὐτὰ ιδιότητας ὄντως ἐνυπαρχούσας, ἐπειδὴ ἀντιπαραθέτει πρὸς ἀλλήλας τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος καὶ τὴν τῆς ιδιότητος καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεώς των ἐξάγει ὅτι ὄντως συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας

(αυτόθι, Βιβ. δ'. σ'. ιγ' έφ.) «Εί δέ τις αὐτῷ περί του αντιλέγοι, μηδέν ἔχων σαφές λέγειν, ἀλλ' ἄνευ ἀποδείξεως, ἤτοι σοφώτερον φάσκων εἶναι, ὄν αὐτός λέγοι, ἢ πολιτικώτερον, ἢ ἀνδρειότερον, ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγεν ἄν πάντα τὸν λόγον οὕδ' ἔπος. Φῆς σὺ ἀμείνω πολίτην εἶναι, ὄν σὺ ἐπαινεῖς, ἢ ὄν ἐγώ; κρημὶ γὰρ οὖν· τί οὖν; οὐκ ἐκεῖνο πρῶτον ἐπισκεψώμεθα, τί ἐστὶν ἔργον ἀγαθοῦ πολίτου; ποιῶμεν τοῦτο· οὐκοῦν ἐν μὲν χρημάτων διοικήσει κρατοῖη ἄν ὁ χρήμασιν εὐποροτέραν τὴν πόλιν ποιῶν; πάνυ μὲν οὖν, ἔφη· ἐν δὲ γέ πολέμῳ ὁ καθυπερτέραν τῶν ἀντιπάλων; πῶς γὰρ οὐ; ἐν δὲ πρεσβείᾳ ἄρα, ὅς ἄν φίλους ἀντὶ πολεμίων παρασκευάζῃ; εἰκότως γέ· οὐκοῦν καὶ ἐν δημηγορίᾳ, ὁ στάσεις παύων, καὶ ὁμόνοιαν ἐμποιῶν; Ἔμοιγε δοκεῖ.»

Εἰς τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἐπιμένει ὁ Σωκράτης, τοῦτο μάλιστα συνίστα εἰς τοὺς φίλους του, ὅπως ἐξετάζωσι τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν, εἰς τί εἶδος ἢ γένος ἀνήκει, διατὶ ἀπονέμεται αὐτῷ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ κατηγορούμενον (Ἄπομ. IV, 5. 11) «ἔργῳ καὶ λόγῳ διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι, τῶν δὲ κακῶν ἀπέχεσθαι» (αὐτόθι) 12 «ἔφη δὲ καὶ τὸ διαλέγεσθαι ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ συνιόντας κοινῇ βουλευέσθαι διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ πράγματα.» (111 8. 1. 3).

Εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ καθόλου (ζητεῖν τὸ καθόλου) ἢ εἰς εὐρεσιν τοῦ ὀρισμοῦ (ὀρίζεσθαι) ὁ Ἀριστοτέλης θέτει ἅπασαν τὴν ἀξίαν τοῦ Σωκράτους (1). Ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτός οὗτος φιλόσοφος, ἐπήγασεν ἐκ ταύτης τῆς σωκρατικῆς ἀναζητήσεως τῶν λόγων· διότι τὰ καθόλου τῶν ὄντων, εἰς ὧν τὴν γνῶσιν ἀποβλέπει ὁ Σωκράτης εἶναι αὐταὶ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ὁ Πλάτων ἐχώριζε τὰς ἰδέας ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα, ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχούσας οὐσίας, ἐνῶ ὁ Σωκράτης δὲν τὰς ἐχώριζεν(2).

Ἡ δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία του δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόρροια τῆς θεωρίας του, ἢ περὶ ἀρετῆς διδασκαλία του πόρισμα τῆς λογικῆς ἀρχῆς του περὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν ὄντων γνῶσεως. Πᾶσα ἀρετὴ κατὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ἐπιστήμη ἢ σοφία (3). Καὶ πρὸς ἐπιστήριξιν τῆς θεωρίας

(1) Μετ. I. 63. Δύο γὰρ ἐστὶν ἃ τις ἄν ἀποδοῖη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τε ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου. Ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄμφω περὶ τὴν ἀρχὴν ἐπιστήμης XIII, 9. 35. Τοῦτο (τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν) ἐκίνησε Σωκράτης διὰ τοὺς ὀρισμούς.

(2) Ἀριστ. Μετ. XIII 4, 9· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὀρισμούς· οἱ δὲ (οἱ Πλατωνικοὶ) ἐχώρισαν, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν XIII 9. 35· οἱ Πλατωνικοὶ διδάσκουσι τὸ καθόλου παρὰ τὰ αἰσθητὰ εἶναι· τοῦτο ἐκίνησε Σωκράτης διὰ τοὺς ὀρισμούς, οὐ μὴν ἐχώρισε τῶν καθ' ἕκαστον· καὶ τοῦτο ὀρθῶς ἐνόησεν, οὐ χωρίσας.

(3) Ξεν. Ἄπ. III. 9. 5. ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι (αὐτόθ. 10. 6. 2).

ταύτης ὁ Σωκράτης ἐξέφερεν ὅτι οὐδεὶς πράττει ἄλλο τι ἢ ἐκεῖνο ὅπερ νομίζει ὅτι εἶναι εἰς αὐτὸν ἀγαθὸν (1), διότι οὐδὲν ἰσχυρότερον φρονήσεως ἢ τις δὲν νικάται ὑπὸ τῆς ἡδονῆς (2), καὶ ὅτι οὐδεὶς εἶναι ἐκὼν φαῦλος (3). Ὅτι δὲ πᾶσα ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, καὶ τοῦτο μάλιστα εἶναι τὸ θέμα πολλῶν διαλόγων, ἐν οἷς ὁ Σωκράτης προτίθεται τὸν σκοπὸν, νὰ ἐπαναγάγῃ τὰς μερικὰς ἀρετὰς εἰς τὸ εἶδέναι. Ὅθεν διαλεγόμενος καὶ περὶ τῆς ἀνδρίας διίσχυριζέτο ὅτι ὁ γινώσκων τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ κινδύνου καὶ τὰ μέσα τοῦ νὰ τὸν ἀποφύγῃ εἶναι ἀνδρειότερος ἢ ὁ μὴ γινώσκων αὐτὰ (4). Συνέπειαι δὲ τῆς πρακτικῆς ταύτης ἀρχῆς εἶναι ὅτι αἱ διάφοροι ἀρεταὶ δὲν διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων (5), ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν διαφόρων τάξεων καὶ ἐκατέρου τοῦ φύλου εἶναι ἡ αὐτὴ (6), ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν κλίσις εἶναι ὁμοία εἰς ὅλους (7), ὅτι μόνοι οἱ ἐπιστάμενοι κατέχουσι τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν, ἐπομένως δὲ εἶναι ἐπιτήδευοι εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ὅτι καθὸ τοιοῦτοι εἶναι ἄξιοι νὰ ἄρχωσιν (8), ὅτι οὐδεὶς ἐκὼν καὶ ἐξ ἰδίας θελήσεως εἶναι κακός, διότι ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος τείνει ὁρμηφύτως εἰς τὸ ἀγαθόν του, δι' ἔλλειψιν φρονήσεως πράττει τὸ κακόν

(1) Ξεν. Ἀπ. III. 9. 4. εἰδόμενος δὲ ἄ δεῖ ποιεῖν οἷσι τινὰς οἴεσθαι δεῖν μὴ ποιεῖν ταῦτα; Οὐκ οἶμαι, ἔφη.—Οἶδας δὲ τινὰς ἄλλα ποιῶντας, ἢ ἄ οἶονται δεῖν; Οὐκ ἔγωγ' ἔφη, κτλ.

(2) Πλατ. Πρωτ. 552. Ἀρ' οὖν καὶ σοὶ τοιοῦτόν τι περὶ αὐτῆς (τῆς ἐπιστήμης) δοκεῖ, ἢ καλόν τι εἶναι ἢ ἐπιστήμη καὶ οἷον ἄρχειν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐάν περ γινώσκῃ τις τὰγαθὰ καὶ τὰ κακὰ μὴ ἂν κρατηθῆναι ὑπὸ μηδενὸς ὥστε ἄλλ' ἄττα πράττειν, ἢ ἄ ὄν ἢ ἐπιστήμη κελεύῃ, ἀλλ' ἰκανὴν εἶναι τὴν φρόνησιν βοηθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ; Ἀριστ. ἠθ. Νικ. VII. 3. ἐπιστάμενον μὲν οὖν οὐ φασὶ τινες οἷόν τε εἶναι (ἀκρατεῦσθαι) δεῖνόν γάρ, ἐπιστήμης ἐνούσης, ὡς ᾤετο Σωκράτης, ἄλλο τι κρατεῖν.

(3) Ἀριστ. ἠθικ. Μ. 1. 9. Σωκράτης ἔφη οὐκ ἐρ ἡμῖν γενέσθαι τὸ σπουδαίους εἶναι ἢ φαύλους· εἰ γάρ τις φησὶν, ἐρωτήσειεν ὄντινα οὖν, πότερον ἂν βούλοιο δίκαιος εἶναι ἢ ἀδικος, οὐδεὶς ἂν ἔλοιτο τὴν ἀδικίαν.

(4) Ξεν. Ἀπομ. IV. 6. 10. 11. III. 9. 12.

(5) Αὐτόθι III, 9, 4.

(6) Ἀριστ. Πολιτ. I. 13. Ὡστε φανερόν ὅτι ἔστιν ἠθικὴ ἀρετὴ τῶν εἰρημένων πάντων, καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὐδ' ἀνδρία καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ᾤετο Σωκράτης... πολὺ γὰρ ἄμεινον λέγουσιν οἱ ἐξαριθμοῦντες τὰς ἀρετὰς.

(7) Ξεν. Συμπ. 2. 9. Καὶ ὁ Σωκράτης εἶπεν· ἐν πολλοῖς μὲν, ὧ ἄνδρες, καὶ ἄλλοις δῆλον, καὶ ἐν οἷς δ' ἡ παῖς ποιεῖ (ἢ τις λαμβάνουσα τροχούς, ἅμα τε ὠρχεῖτο, καὶ ἀναρρίπτει δινουμένη, συντεκμαιρομένη ὅσον ἔδει ρίπτειν ὕψος, ἐν ῥυθμῷ δέχεσθαι αὐτοῦς) ὅτι ἡ γυναικεία φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρός οὔσα τυγγάνει, ῥώμης δὲ καὶ ἰσχύος δεῖται.

(8) Ἀπομ. III. 9. 10. Βασιλεῖς δὲ καὶ ἄρχοντας οὐ τοὺς τὰ σκῆπτρα ἔχοντας ἔφη εἶναι, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῶν τυγόντων αἰρεθέντας, οὐδὲ τοὺς κλήρω λαχόντας, οὐδὲ τοὺς βιασαμένους, οὐδὲ τοὺς ἐξαπατήσαντας, ἀλλὰ τοὺς ἐπισταμένους ἄρχειν.

(1) ὅτι ἡ ἄγνοια τοῦ δικαίου εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀδίκημα, καὶ τὸ νὰ πράττη τις ἐν γνώσει τὸ ἄδικον εἶναι προτιμότερον, ἢ νὰ τὸ πράττη ἐν ἀγνοίᾳ (2), διότι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιστάσει λείπει ἡ ἠθικότης μετὰ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, ἐνῶ ἐν τῇ προτέρᾳ καὶ ἐὰν ὑποθεθῇ ὅτι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρξῃ ἢ θελε μόνον προσωρινῶς παραβιασθῇ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τὴν Σωκρατικὴν ταύτην ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὴν μετὰ λόγου γνώσιν, εἰς τὴν ἐπιστήμην «ὁ Σωκράτης, λέγει, διέλαβε κάλλιον τοῦ Πυθαγόρου περὶ τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάνυ ὀρθῶς, διότι ἐθεώρησε τὰς ἀρετὰς ἐπιστήμας. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Διότι πᾶσα γνώσις συνδέεται μετὰ τινος λόγου, ὁ λόγος ὅμως εἶναι ἐν τῇ διανοίᾳ· ἐπομένως θέτει πᾶσαν ἀρετὴν εἰς τὴν γνώσιν· συμβαίνει λοιπὸν εἰς αὐτὸν ἵνα ἀφαιρῇ τὸ ἄλογον—τὸ αἰθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἢτοι τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος» ἄτινα καὶ αὐτὰ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρετὴν. Πάθος σημαίνει ἐνταῦθα τάσιν, αἴσθημα (ἠθικ. μ. I, I'). Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν λέγει. (Ἠθ. Νικομ. VI, 13) «Ὁ Σωκράτης ὑπό τινα μὲν ἔποψιν ὀρθῶς ἐζήτει, ὑπὸ ἑτέραν τινα ὅμως ἠμάρτανεν· ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη, φρόνησις, ἠμάρτανεν, ὅτι ὅμως δὲν ὑπάρχει ἄνευ φρονήσεως καλῶς ἔλεγε.» Καὶ βέβαια ἡ ἐπίκρισις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὀρθή, διότι δύο εἶναι οἱ ὅροι τῆς ἀρετῆς, τὸ γενικόν, τὸ προσδιορίζεσθαι ὑπὸ γενικῶν ὄχι ἀτομικῶν σκοπῶν, τοῦτο δὲ ἀνήκει εἰς τὴν διάνοιαν· καὶ τὸ αἴσθημα ἢ καρδία, ὥστε ἡ ἀρετὴ ν' ἀποβαίνη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἴδιος αὐτοῦ χαρακτήρ, ἕξις.

Ἀλλ' ἐὰν πᾶσα ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὴν μετὰ λόγου γνώσιν, τί εἶναι τὸ ἀντικείμενον ταύτης τῆς γνώσεως; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ ἐν γενεῇ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ ἀγαθόν; Ἐνταῦθα δεικνύται τὸ ἀνεπαρκές καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς Σωκρατικῆς ἀρχῆς· διότι ἐκ ταύτης δὲν ἐξάγεται οὐδεμία μερικὴ ἠθικὴ ἐνέργεια, δὲν προκύπτει οὐδὲν ὀρισμένον ἐμπεριεχόμενον· ἢ λοιπὸν ὁ Σωκράτης ἐφίσταται κατ' αὐτὸ τὸ ἀφηρημένον γενικὸν ἀγαθόν εἰς τὴν ἀρνησιν παντὸς μερικοῦ καὶ περιορισμένου ἀγαθοῦ λ. χ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ νόμου, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ δικαίου, ἢ κατερχόμενος ἐκ τοῦ γενικοῦ ἀναγνωρίζει ὡς θετικὸν ἀγαθὸν ὅ,τι πρῶτον ἠρνήθη, ὅ,τι ἀνήρεσεν ὡς ἀντιφατικὸν καὶ ἀνυπόστατον. Ἐκατέρας δὲ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς τε θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς, παραδείγματα ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις ἀκριβῶς ἀπεικονίζει τὸν τρόπον δι' οὗ ὁ διδάσκαλός του νὰ συνέχη τὰς προλή-

(1) Ἀπομ. III. 9, 4, 5 IV, 6, 6, II. Πλάτ. Ἀπολ. 25.

(2) Ἀπ. IV. 2. 19 καὶ ἐφ. Τὰ δίκαια πότερον ὁ ἐκὼν ψευδόμενος καὶ ἐξαπατῶν οἶδεν, ἢ ὁ ἄκων; Δῆλον ὅτι ὁ ἐκὼν. Δικαιότερον δὲ (φῆς εἶναι) τὸν ἐπιστάμενον τὰ δίκαια τοῦ μὴ ἐπισταμένου; φαίνομαι.

ψεις τῶν νέων ὅπως τοὺς φέρη εἰς συναίσθησιν τῶν ἑλλειπουσῶν αὐτοῖς γνώσεων, καὶ σύναμα πραγματικῶς τοὺς ἐξεπαίδευεν ἐξηγούμενος αὐτοῖς ἀπλούστατα καὶ σαφέστατα τὸ ἀγαθὸν ὅπερ ἐνόμιζεν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκωσι καὶ νὰ πράττωσι (1).

Παράδειγμα τῆς ἀρνητικῆς πλευρᾶς ἔχομεν τὸν διάλογον τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ Εὐθύδημου ('Απομ. δ'. ἡ — ιθ'.) μέγα φρονοῦντος ἐπὶ σοφίᾳ ὅπως φέρη αὐτὸν εἰς συναίσθησιν τῶν ἑλλειμάτων του καὶ εἰς γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ του. «Δὲν ἐπιθυμεῖς, βέβαια, ὦ Εὐθύδημε,» εἶπεν ὁ Σωκράτης, «ἐκείνην τὴν ἀρετὴν, δι' ἣν οἱ ἄνθρωποι γίνονται πολιτικοὶ καὶ οικονομικοὶ, καὶ ἱκανοὶ ν' ἄρχωσι, καὶ ὠφελίμοι τοῖς τε ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ ἑαυτοῖς; Βέβαια, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, ταύτης τῆς ἀρετῆς ἔχω μεγάλην ἀνάγκην, ὦ Σώκρατες. . . . Ἀλλ' ἄνευ δικαιοσύνης, εἶπεν ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γένη τις ἀγαθὸς πολίτης. Τί λοιπόν, σὺ κατώρθωσας τὴν δικαιοσύνην; Νομίζω, ὦ Σώκρατες, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, ὅτι εἶμαι καὶ ἐγὼ ἐξίσου δίκαιος ὡς καὶ πᾶς ἄλλος. . . . Ἄρα λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, καθὼς οἱ τέκτονες δύνανται νὰ παραστήσωσι τὰ ἔργα των, οὕτω καὶ οἱ δίκαιοι ἤθελον δυνηθῆ νὰ ἐκθέσωσι τὰ ἰδικά των; Μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, δύναμαι νὰ ἐκθέσω τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ τῆς ἀδικίας. Ἄς γράψωμεν λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ἐνταῦθα μὲν Δ, ἐκεῖ δὲ Α καὶ ἔπειτα ὅ,τι μὲν φανῆ εἰς ἡμᾶς ὅτι εἶναι ἔργον τῆς δικαιοσύνης, ἄς τὸ θέσωμεν εἰς τὸ Δ, ὅ,τι δὲ τῆς ἀδικίας εἰς τὸ Α. Καὶ ὁ Σωκράτης γράψας τὰ σημεῖα ταῦτα, εἰς ποῖον τῶν δύο πρέπει νὰ θέσωμεν τὸ ψεύδεσθαι, τὸ ἐξαπατᾶν, τὸ κακοποιεῖν, τὸ ἀνδραποδίζεσθαι. Βέβαια, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος, εἰς τὸ σημεῖον Α.—Τί δέ; ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης, εἴαν τις στρατηγὸς ἐξανδραποδίσῃ πόλιν ἄδικον καὶ ἐχθρὸν, ἢ πρᾶξις τοῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι δίκαια; δίκαια βεβαίως, ἀπεκρίθη ὁ Εὐθύδημος. Τί δέ; εἴαν ἀπατᾷ τοὺς ἐχθροὺς πολεμῶν πρὸς αὐτούς, εἴαν κλέπτῃ καὶ ἀρπάξῃ τὰ τούτων, δὲν πράττει δίκαια; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Εὐθύδημος. Λοιπόν, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ὅσα ἐθέσαμεν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀδικίας, ταῦτα πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ εἰς τὸ τῆς δικαιοσύνης; Ἄλλ' ἐγὼ ἐνόμιζον, εἶπεν ὁ Εὐθύδημος, ὅτι ἐνόμιζον πῶς τὸ νὰ πράττῃ τις ταῦτα (τὸ ψεῦδος, τὴν ἀπάτην, τὴν κλοπὴν κτλ.) μόνον πρὸς τοὺς φίλους, εἶναι ἄδικον.—Ἄς προσδιορίσωμεν λοιπόν πάλιν ταῦτα οὕτως, εἶπεν ὁ Σωκράτης, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς πολεμίους εἶναι δίκαιον νὰ πράττῃ τις ταῦτα, πρὸς δὲ τοὺς φίλους ἄδικον. Τί λοιπόν; εἴαν

(1) Ὁ δὲ ὡς ἔγνω αὐτὸν (τὸν Εὐθύδημον) οὕτως ἔχοντα (οὐκ ἀπολειπόμενον ἔτι αὐτοῦ) ἤχιστα μὲν διετάραττεν (διὰ τῆς διαλεκτικῆς) ἀπλούστατα δὲ καὶ σαφέστατα ἐξηγεῖτο, ἅτε ἐνόμιζεν εἰδέναι δέον, καὶ ἐπιτηδεύειν κράτιστα εἶναι ('Απομ. δ'. κεφ. 6'. μ'.)